

„Mindenki zsidó”

Esszé a neoplantaiságról

Végel László *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című városregényének középpontjában egy imaginárius societas¹ áll, amelyben „valamennyien gyilkosok unokái vagy legalábbis örökösei vagyunk. De megnyugtatjuk magunkat, a gyilkos mindig a másik, a vérengzés úgy kezdődött, hogy mi csak visszalóttünk” (237). Neoplanta a sorozatos illúzióvesztések, a megvalósulatlan utópiák, az állandó vereségtapasztalatok terepe. Egy olyan, a végeli opusban erőteljesen spiritualizált provincia, amely a közép-kelet-európai történelemnek – ennek a kiszámíthatatlan metamorfózisokból, irracionális fordulatokból és saját maga által generált ciklikusságból összeálló mixtúrának – a megértésével kecsegtet. Ezt az ígéretet azonban egyszerűen nem tudja beteljesíteni, hiszen a „valahonnan érkezetteknek” nem képződik meg egyetlen hiteles kollektív történelmük, csupán történelmeik vannak. Az európai bordélyházat fenntartó nemesített barbárság legnagyobb közösségi traumája is éppen az a modernizmusban kulmináló tragikum, hogy nem létezik általános érvényű igazság és könnyen levonható tanulság. Legfeljebb a módosulások tüneteit figyelhetjük meg: „Az utcák nevei változnak, a szobrok eltűnnek, az emberek megbolondulnak” (150).

Ebben az idea és realitás feszültségének erőterében működő univerzumban egy örök *outsider*, az eseményeket majdnem végig kívülről szemlélő figura, Lazo Pavletić segít eligazodni. Negyven évig az általa csak Nagy Hazugság Terének nevezett Szabadság téren pihenteti a fiákerét, de időnként megfordul a Bűnök terén is, ha valamelyik utasa a „multikulturális tömegsír-hoz”, az aktuális ideológiában a Duna menti népek összetartozását jelképező folyóhoz akar menni. Bérkocsisként igazi *határlény*: két úti cél között él, és az eközben az ingamozgás közben átéltek motiválják monológja sztereotipikus

¹ Lásd Thomka Beáta (2009): A határörvidék spiritualizálása. In Uő: *Déli témák*. zEtna, Zenta, 7–13.

kinyilatkoztatásaira. A kisemberek józanságával ehhez hasonló, gyakran közhelyesnek tűnő értékítéleteket fogalmaz meg: „Ezek a fickók képtelenek zászló nélkül élni, ha a padlás zugáiban nem lelik elrejtett nemzeti lobogóikat, újat varrnak. Olyan város ez, ahol szüntelen zászlótákolás folyik, torokuk szakadtából ordítják, hogy elegük van a diktatúrából, szabadok akarnak lenni” (19). Ebben a régióban viszont nem lehet úgy szabadnak lenni, hogy közben valaki mást ne fosszunk meg a szabadságától, így tehát az abszolút szabadság eszménye is elérhetetlennek bizonyul.

Lazo Pavletić életútját és általa az Újvidék XX. századi történelméről szóló, *oral history*-szerű beszámolót egy én-elbeszélő mondja el. A regény kerettörténete ugyanis egy régi kuncaft, egy középiskolásként még írónak készülő rádiós újságíró fuvarozása. Ez a bizalmas viszony, a több évtizedes ismeretség bírja beszédre a bérkocsist, akit a szakmája eredetileg némaságra, véleménye elhallgatására kárhoztat. Utolsó kocsiútjuk alkalmával mégis ömlik belőle a szó: így lényegül át a fiáker gyónófülkévé, a felmentésre és megbocsátásra igényt soha nem tartó, a halála előtti percekben is őszintétlen gyilkos konfessziójának díszletévé. Azzal, hogy nem mesél katonatársainak, Novák Jánosnak és Oswald Ottónak a lelövéséről, a Bujdosó Dömétől később hallottak tükrében hiteltelenné teszi narrációját, és ezzel lényegében egy állandósult mimikri által létrejött hibrid identitásról tanúskodik, amely skizofrén létállapotot feltételez.

A terapikus kimondás szituációjának elkerülése nem kizárólag Lazo Pavletić magatartását jellemzi, inkább tipikusan neoplantai *modus vivendi*. A túlélési stratégia legfontosabb technikája a felejtés, ami csak a hallgatás révén valósulhat meg. „Az apák titkolóztak a gyerekeik előtt, a gyerekek meg az apák előtt. Apáink elnémultak, mert meg voltak győződve arról, hogy jobb, ha saját utunkat járjuk. Elnémultak, mert a jövő, amelyik gyerekeikre várt, ígéretesnek mutatkozott. Így veszítettük el apáinkat, apáink meg minket. Nemzedékeket ellenállhatatlan erővel sodorta a viharos szél a jobbik, új világ felé: az Ígéret Földjére! A szocializmus csábítása megnyugtatta az apák lelkiismeretét, hagyták, hogy elcsavarja gyermekeik fejét. Mi mást tehettek volna? Féltve őrizték titkukat, bizonyos idő eltelte után pedig igyekeztek megfeledkezni róla” (94). Ennek értelmében a trauma szociálisan közvetített attribúció, a transzgenerációs választott traumák, azaz a nagycsoportot egy drasztikus veszteséggel konfrontáló tragédiák (így a hideg és a még hidegebb napok), valamint a populista politikai rendszerek által kiemelt jelentőségűnek minősített választott dicsőségek (például a fasiszták feletti győzelem glorifikálása) olyan elemei a kollektív emlékezetnek, amelyek az assmanni értelemben vett konnektív struktúrák továbböröklődését biztosítják. Itt tehát nem egy nemzedék van a fókusz-

ban, hanem egy generációktól független alapélmény. Lazo Pavletić és az egyes szám első személyű narrátor hangját talán ilyen téren megmutató analógiájuk miatt olyan nehéz megkülönböztetni, a szöveg zavaró egyszerűségének kettejük, sőt az összes neoplantái sorsközössége, vagyis uralhatatlan sorsa, sorstalansága lehet az oka. Hasonlítanak abban, hogy miközben a vágyott terra incognita, az Ígéret Földje után kutatnak, egyfolytában megalkuvásra kényszerülnek, ezért hazugságok és önámítások elszakíthatatlan hálói fonódnak körük, kötik gúzsba őket, olyannyira, hogy egyszer csak kényelmessé válik számukra ez a helyzet, nem tudnak nélküle élni. Ennek érzékeltetésére jelenik meg a regényben a zsidókkal való durva és elnagyolt párhuzam: „Katicám! Rájöttem, hogy életében legalább egyetlenegyszer mindenki zsidó volt, vagy lesz, suttofta apám” (161). Egy szemléletes példát idézve: „Tito egykori elvtársai áhítattal estek térdre az oltár előtt, ellenben sehogyan sem boldogultak az imádsággal. A fruskák vastag aranyláncon csüngő feszülettel kószálnak a városban, amíg nem találják meg áldozatukat valamelyik jól szituált férfi személyében, akivel gyorsan ágyba bújnak. Mindenki a hazát élteti, miközben annyit lop, amennyit csak elbír. Befellegzett a szocializmusnak, ordítózák a volt komcsik, és kibontják a nemzeti lobogókat. Amit a szocializmusban szégyelltünk, azzal ma hivalkodunk” (21).

A zászlókkal együtt az eszmék is elhasználnak, jól példázza ezt a két emblemikus helyszín, a Dornstädter kávéház és a Csillag Szálló színeváltozása. Előbbi a habos kávék és finom krémesek polgári atmoszférájú Mekkájából, az urak találkozási helyéből lett züllött kocsmá, amelynek plüssfoteljein német és magyar nőket erőszakolnak az orosz bakák. Utóbbi a József főherceg és a Dušan cár után a Horthy-érában a Turul nevet viselte, hogy aztán itt játszódjon le Sólyom Alajos Tito általi apoteózisa. Megszállók és megszállottak – németek, szerbek, magyarok – adták egymásnak a kilincset, mióta csak Mária Terézia elkeresztelte a várost – Neusatzot, Novi Sadot, Újvidéket –, és keresték a boldogulásukat ezen a vidéken, hogy közben felváltva legyenek vádlók és vádlottak.

Végel László radikalizmusa már első regénye, az *Egy makró emlékirata* óta abban áll, hogy a politikai szövegek ellenében képes megfogalmazni, hogy kitartóan újraéljük elődeink sorsát, és hogy ez a helyzet megváltoztathatatlan. A *Neoplanta* is éppen emiatt bizonyul nehezen befogadhatónak a szigorúan vett minoritárius diskurzusban: a kisebbségi politikum viktimizációs retorikája ugyanis nem engedi meg, hogy egyszerre reflektáljunk magunkra bűnösneként és áldozatként. Olvasóként és neoplantaiként nem könnyű megküzdeni azzal, hogy Végel László műveiben nincs feloldozás, minden mentség elfogadhatatlan, minden kifogás ostoba, minden hit méltatlan a bizalomra. Egyedül a kételkedés állandó.